

УДК 159.923:378:316.6

DOI <https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2025-2-6>

СТРУКТУРА МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ

Єріна Віолетта Віталіївна,

аспірантка кафедри кризової психології

Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

ORCID ID: 0009-0005-0739-1459

У статті проаналізовано проблему розвитку моральної свідомості майбутніх психологів у контексті сучасних соціокультурних викликів, зокрема війни та кризових явищ, що суттєво трансформують систему моральних орієнтирів і цінностей у суспільстві. Звертається увага на те, що професійна діяльність психолога передбачає безпосередній контакт із глибокими людськими переживаннями, роботу в умовах підвищеного морального навантаження, моральних дилем та необхідність приймати рішення у ситуаціях невизначеності й етичних суперечностей, які не мають простих відповідей. Аргументовано, що знання етичних приписів саме по собі не забезпечує стійкості моральної позиції, оскільки вирішальне значення має сформованість моральної свідомості як багаторівневого психічного утворення, здатного інтегрувати знання, цінності та рефлексивне осмислення. Акцентовано роль періоду здобуття професійної освіти, коли закладаються базові ціннісні орієнтири, формуються моральні установки та розвивається здатність до самоідентифікації й моральної рефлексії, що у подальшому визначає якість професійної поведінки і готовність витримувати моральні виклики. У статті представлено модель моральної свідомості майбутнього психолога як системну структуру, що включає чотири взаємопов'язані компоненти: аксіологічний формує стійку систему моральних цінностей і переконань; когнітивно-рефлексивний забезпечує осмислення моральних принципів, критичну оцінку власних дій і здатність до морального аналізу; комунікативно-поведінковий відображає реалізацію етичних норм у професійній взаємодії; самоідентифікаційний відповідає за інтеграцію моральних орієнтирів у структуру особистісної та професійної ідентичності. Зазначено, що розвиток цих компонентів набуває особливої значущості в умовах війни та післявоєнної дійсності, коли моральна свідомість фахівця проходить випробування на практиці.

Ключові слова: моральна свідомість, здобувач освіти, професійна підготовка психологів, структура моральної свідомості.

Yerina Violetta. Structure of the moral consciousness of future psychologists in the process of professional development

The reform of the Ukrainian economy, namely its transition from a Abstract. The article analyses the issue of developing the moral consciousness of future psychologists in the context of contemporary socio-cultural challenges, in particular war and crisis phenomena that significantly transform the system of moral orientations and values in society. It is emphasised that the professional activity of a psychologist involves direct contact with profound human experiences, work under conditions of increased moral pressure, exposure to clients' moral dilemmas and the necessity to make decisions in situations of uncertainty and ethical contradictions that often have no clear solutions. It is argued that knowledge of ethical codes alone does not ensure the stability of a moral position, as decisive significance lies in the formation of moral consciousness as a multi-level psychological construct capable of integrating knowledge, values and reflexive comprehension. The paper highlights the role of the period of professional education, during which basic value orientations are established, moral attitudes are formed, and the ability for self-identification and moral reflection develops, which subsequently determines the quality of professional conduct and readiness to endure moral challenges.

The article presents a model of moral consciousness in future psychologists as a systemic structure comprising four interrelated components: the axiological component forms a stable system of moral values and beliefs; the cognitive-reflexive component ensures the comprehension of moral principles, critical evaluation of one's actions, and the ability to engage in moral analysis; the communicative-behavioral component reflects the implementation of ethical norms in professional interaction; the self-identification component integrates moral orientations into the

structure of personal and professional identity. It is emphasized that the development of these components becomes particularly significant in the context of war and post-war realities, where the moral consciousness of a specialist is tested through practice.

Key words: *moral consciousness, student (learner), professional training of psychologists, structure of moral consciousness.*

Вступ

Сучасна реальність, ускладнена масштабними суспільними викликами, зокрема військовою та кризовими явищами в соціокультурному середовищі, зумовлює істотні зміни у системі моральних орієнтирів та цінностей. Для психологів, які працюють безпосередньо із людськими переживаннями й травматичними подіями, особливо під час воєнного та післявоєнного періоду, ці трансформації стають не лише контекстом діяльності, а й глибинною складовою власного професійного досвіду. Підвищене емоційне навантаження, контакт із проявами моральних дилем і криз клієнтів часто поєднуються із власними переживаннями емпатійної втоми та морального вигорання [6]. В таких умовах особливого значення набуває не просто формальна обізнаність із професійними етичними кодексами, а й розвиток цілісної моральної свідомості як інтегрованого психічного утворення, що забезпечує внутрішню готовність діяти відповідально та гуманно.

Період професійної підготовки у закладі вищої освіти є критично важливим для становлення моральної свідомості майбутнього психолога, оскільки в цей час закладаються базові ціннісні орієнтири, виробляються моральні установки й рефлексивні механізми, що згодом визначатимуть його професійну поведінку та стійкість до моральних викликів. Сьогодні ми спостерігаємо не лише загальне зниження впливу моральних норм як стабільного регулятора поведінки молоді, але й появу суперечливих установок, спричинених амбівалентністю сучасного соціального досвіду. З одного боку, студент-психолог має оволодіти гуманістичними принципами, які передбачають повагу до гідності та автономії іншої людини; з іншого – він змушений шукати моральні рішення у непередбачуваних і часто екстремальних ситуаціях.

Наявність моральної травми, притаманної багатьом молодим людям, які пережили досвід війни безпосередньо чи опосередковано, підвищує вимоги до внутрішньої зрілості майбутнього психолога. Недостатньо лише опанувати знання про етичні норми – важливо сформулювати стійку систему цінностей, здатність до моральної самоідентифікації, рефлексії та комунікативно-поведінкової чутливості. Ця складність і багатовимірність моральної свідомості як психологічного феномена, у свою чергу, актуалізує необхідність наукового осмислення її структури, чинників формування та умов розвитку у процесі професійної підготовки.

Відтак проблема розвитку моральної свідомості майбутніх психологів постає як одна з фундаментальних умов підготовки фахівців, здатних зберігати моральну стійкість, нести професійну відповідальність і забезпечувати гуманістичний супровід клієнта. Глибоке розуміння внутрішніх механізмів цього процесу відкриває можливості для удосконалення змісту професійної освіти, запобігання ризикам моральної апатії, професійного вигорання та втрати етичних орієнтирів у складних умовах сучасної психологічної практики.

Матеріали та метод

Теоретичне дослідження здійснювалося на основі аналізу класичних і сучасних наукових підходів до вивчення моральної свідомості як складного психологічного феномена. У роботі використано методи аналізу, порівняння та узагальнення наукових джерел із психології, етики, філософії, що дозволило систематизувати уявлення про структуру моральної свідомості, її когнітивні, ціннісні та рефлексивні аспекти. Зокрема, проаналізовано праці Л. Кольберга, К. Гілліган, Дж. Реста, які заклали основи когнітивного підходу до розуміння морального розвитку особистості. Вітчизняний науковий дискурс представлений працями таких науковців, як К. В. Василець, С. Д. Максименко, В. А. Невмержицький,

Р. В. Павлик, В. В. Попович, Ю. В. Тимош, І. О. Цілінко, які розкривають зв'язок між гуманістичними цінностями, моральною самоідентифікацією, рефлексивними здібностями та моральною поведінкою особистості. Порівняльний аналіз зарубіжних і вітчизняних підходів дозволив виявити спільні методологічні засади та специфіку концептуалізації моральної свідомості в контексті професійної підготовки. Здійснено системне теоретичне узагальнення, що стало підґрунтям для побудови концептуальної моделі її структури у майбутніх психологів.

Результати

У науковій психології моральна свідомість посідає особливе місце як багатопланове інтегративне утворення, що відображає здатність особистості до саморегуляції власної поведінки відповідно до прийнятих суспільством моральних норм, принципів та цінностей. На думку багатьох дослідників [3; 5; 8], моральна свідомість є не лише продуктом інтеріоризації зовнішніх моральних приписів, але й складним механізмом, який дозволяє особистості здійснювати вибір у ситуаціях моральної невизначеності чи конфлікту цінностей. Вона формується на основі особистісного досвіду, соціокультурних впливів і рівня розвитку рефлексивних здібностей людини, що обумовлює її унікальний індивідуальний характер. У класичних філософських концепціях моральна свідомість розглядається як форма суспільної свідомості, що акумулює систему уявлень про добро і зло, справедливість і несправедливість, гідність, обов'язок і відповідальність, а відтак, відображає ставлення особистості до моральних ідеалів і норм, які набувають для неї смислу і внутрішньої значущості [11; 13]. Саме через моральну свідомість людина опановує соціально прийнятні моделі поведінки, співвідносить власні мотиви і дії з очікуваннями інших членів суспільства, формуючи власну моральну позицію.

У сучасній психологічній науці моральна свідомість дедалі частіше описується як динамічна психічна система, що включає пізнавальні, емоційні та поведінкові компоненти, які перебувають у постійній взаємодії та взаємозбагаченні. Так, у моделі К. В. Василячів чітко окреслюються чотири структурні блоки моральної свідомості: когнітивний, емоційно-чуттєвий, ціннісний та поведінковий. Когнітивний компонент охоплює знання особистості про моральні норми, принципи та етичні стандарти, що існують у конкретному соціумі; він є підґрунтям формування моральних суджень і здатності до моральної оцінки власних та чужих вчинків [3]. Емоційно-чуттєвий компонент репрезентує сферу моральних почуттів, які, за визначенням І. О. Цілінко є стійкими емоційними утвореннями, що забезпечують глибоке переживання моральних змістів та створюють внутрішню мотивацію до дотримання моральних засад [9]. Ціннісний компонент виражає інтеріоризацію моральних норм у формі особистісних переконань та установок, які визначають внутрішню згоду з моральними приписами суспільства. Нарешті, поведінковий компонент реалізується у конкретних моральних вчинках, що демонструють здатність людини узгоджувати свої дії з власними моральними переконаннями, навіть за відсутності зовнішнього контролю чи санкцій.

Важливою особливістю моральної свідомості, що відрізняє її від інших форм регуляції поведінки, є її здатність не лише відтворювати усталені норми, але й рефлексивно переосмислювати їх у контексті конкретної життєвої ситуації. Як слушно підкреслює Ю. В. Тимош, моральна свідомість передбачає наявність моральної рефлексії – здатності аналізувати власні мотиви, оцінювати відповідність власних намірів і дій внутрішньо прийнятим етичним стандартам [8]. Ця рефлексивна складова є необхідною умовою формування моральної автономії, яка дозволяє особистості діяти відповідально навіть у ситуаціях, що виходять за межі чітко визначених норм. У цьому сенсі моральна свідомість постає як внутрішній критерій, що функціонує не лише на рівні усвідомлення нормативності поведінки, а й на рівні емоційного прийняття її моральних наслідків, що робить її чутливою до контексту та особистісних смислів.

Не можна оминати й того, що моральна свідомість виконує одночасно пізнавальну і регуляторну функції. З одного боку, вона забезпечує знання про моральні ідеали, норми, правила взаємодії у спільноті, що накопичені в історичному і культурному досвіді людства. З іншого боку, саме завдяки моральній свідомості ці знання перетворюються на внутрішній механізм самоконтролю і самоуправління, що ґрунтується на відчутті совісті, сорому, гідності або відповідальності. Без такого механізму соціальні моральні приписи залишаються зовнішнім формальним каркасом, який не здатний ефективно регулювати поведінку людини у ситуаціях моральної невизначеності чи екстремальних моральних дилем [4].

Узагальнюючи різні підходи, варто наголосити, що сучасна психологічна наука схиляється до трактування моральної свідомості як багатомірного й багаторівневого феномена, що об'єднує пізнавальну, емоційно-чуттєву, ціннісну та поведінкову сфери психіки людини у єдину систему. Вона формується протягом усього життя під впливом соціокультурних умов, виховання, професійної підготовки та індивідуального морального досвіду. Її розвиток безпосередньо пов'язаний зі здатністю до моральної рефлексії, інтеріоризації гуманістичних принципів і перетворення їх на особистісні смисли, що набувають значення стабільного регулятора поведінки у найскладніших соціальних контекстах. Саме в цьому контексті розуміння моральної свідомості як психологічного ресурсу, що підтримує здатність особистості зберігати моральну стійкість у кризових обставинах, набуває особливої ваги для підготовки майбутніх фахівців-психологів.

Поглиблене розуміння феномена моральної свідомості вимагає її розгляду як цілісної, багаторівневої системи, в якій кожен компонент виконує взаємопов'язану й функціонально визначену роль у забезпеченні моральної орієнтації майбутнього психолога. У запропонованій концептуалізації компоненти структури розташовуються за внутрішньою логікою морального становлення: від засвоєння моральних цінностей до їх осмислення, поведінкової реалізації й інтеграції в структуру особистості. Такий підхід дозволяє побачити розвиток моральної свідомості не як послідовне нарощування елементів, а як поступову розбудову цілісного морального простору особистості, що в процесі професійного навчання наповнюється змістом і формується у відповідь на конкретні моральні виклики сучасності. У структурі виділяються чотири компоненти: аксіологічний, когнітивно-рефлексивний, комунікативно-поведінковий та самоідентифікаційний, що утворюють взаємопов'язану функціональну систему.

У сучасних психологічних концепціях аксіологічна складова моральної свідомості розглядається як первинна основа, з якої починається становлення моральної орієнтації особистості. Йдеться не лише про наявність знань про моральні категорії, а насамперед про ступінь їхньої інтеріоризації, тобто перетворення зовнішніх соціальних вимог на особистісно значущі переконання [2; 4; 7]. Для здобувача освіти, який перебуває на етапі формування професійної ідентичності, цей процес набуває особливої складності: з одного боку, він опановує гуманістичні принципи поваги до гідності людини, конфіденційності, відповідальності, а з іншого – стикається з моральною багатозначністю реального досвіду, в якому універсальні норми вимагають індивідуального осмислення й переоцінки. У ситуації війни, що супроводжується колективною травмою, загальнонаціональним етичним напруженням та зміщенням уявлень про морально допустиме, ці виклики загострюються. Тому саме аксіологічний компонент виступає базисом, що визначає напрямок подальшого морального розвитку, слугуючи точкою відліку для морального вибору здобувача освіти в умовах зміненої ціннісної реальності.

Аксіологічний компонент у структурі моральної свідомості виконує функцію внутрішнього стабілізатора, що забезпечує стійкість моральної позиції за відсутності зовнішніх етичних регуляторів. У ситуаціях моральної невизначеності, коли рішення не можуть бути ухвалені на основі готових алгоритмів, саме сформована система цінностей дозволяє збері-

гати вірність гуманістичним засадам і водночас діяти відповідально. Для майбутнього психолога, що здійснює діяльність у просторах багатовекторного ціннісного тиску – з боку клієнта, професійної етики, соціального контексту – така внутрішня орієнтація є необхідною умовою моральної стійкості [3].

Слід підкреслити, що аксіологічний компонент не є статичним набором переконань. Його зміст і структура змінюються під впливом досвіду моральних виборів, професійного навчання, життєвих випробувань. У контексті професійної підготовки психологів це означає необхідність не просто інформування здобувачів освіти про етичні цінності, а створення умов для їх самостійного осмислення, переосмислення й особистісного привласнення. Ефективними у цьому сенсі є програми, що поєднують теоретичну підготовку з рефлексивними практиками, аналізом кейсів, міжособистісними етичними дилемами та супервізією. У кризових і посттравматичних умовах, з якими стикаються здобувачі освіти під час воєнного часу, ці практики набувають не лише навчального, а й особистісно-коригуючого характеру, сприяючи більш глибокій інтеграції моральних цінностей у світогляд і професійну ідентичність [10].

Наступним рівнем у структурі моральної свідомості майбутнього психолога, що виростає з аксіологічної бази, є когнітивно-рефлексивний компонент. Саме він забезпечує глибоку інтелектуальну обробку моральних змістів, відкриваючи можливість усвідомленого пізнання, критичного осмислення та переоцінки моральних норм і власних моральних позицій. Якщо аксіологічний компонент фіксує, які саме цінності стали особистісно значущими для здобувача освіти, то когнітивно-рефлексивний пояснює, яким чином ці цінності інтегруються в моральне мислення, стають об'єктом свідомої оцінки, внутрішнього діалогу та самокорекції. У сучасній психології цей рівень ототожнюють із розвитком морального мислення – здатністю виходити за межі сліпого відтворення соціальних норм, ставити під сумнів зовнішні приписи й формувати власні смислові орієнтири.

Наукові джерела акцентують, що моральна свідомість не є сталим утворенням: вона динамічна за своєю природою й формується через безперервну рефлексію власного морального досвіду – виборів, суперечностей, помилок, компромісів [5; 9]. Для здобувача освіти у сфері психології цей процес має підвищену складність, оскільки консультативна практика нерідко виводить його у простір моральної амбівалентності. Робота з військовими, із тими, хто пережив насильство, втрати, глибокі душевні травми, вимагає від психолога здатності не лише застосовувати моральні категорії, а й осмислювати їх контекстуальність, визначати межі їх придатності, критично переосмислювати власні переконання у світлі нового досвіду.

Когнітивно-рефлексивний компонент у цьому сенсі охоплює як професійну, так і особистісну рефлексію. Професійна – включає аналіз моральних аспектів дій, дотримання норм етичного кодексу, оцінку впливу власних рішень на клієнта та суспільство. Особистісна ж – зосереджена на усвідомленні внутрішніх суперечностей, прихованих моральних упереджень, схильності до компромісів. Саме особиста рефлексія дає змогу здобувачу не зупинятися на рівні формального виконання етичних норм, а створювати власну систему моральних смислів, яка дозволяє діяти внутрішньо послідовно навіть у ситуаціях моральної невизначеності [10].

Розвиток цього рівня у процесі професійної підготовки передбачає включення здобувачів освіти у рефлексивно-аналітичні практики: аналіз моральних кейсів, участь в етичних дискусіях, ведення щоденників професійної рефлексії. Такі практики не лише поглиблюють розуміння моральних категорій, але й тренують здатність до морального самоспостереження. У соціокультурних умовах війни, що зруйнували чимало етичних упевненостей і поставили під сумнів раніше стабільні уявлення про добро, зло, справедливість, саме когнітивно-рефлексивний компонент набуває статусу критично важливого ресурсу. Без нього неможливо ані зберігати моральну цілісність, ані забезпечувати етичну адекватність професійної дії в ситуаціях, які не мають очевидних відповідей.

Третім рівнем реалізації моральної свідомості майбутнього психолога виступає комунікативно-поведінковий компонент, у якому моральні принципи набувають конкретного вираження у мовленнєвих і поведінкових актах у процесі професійної взаємодії. Цей компонент визначається не лише формальним дотриманням етичних кодексів, але й здатністю здобувача освіти діяти відповідально та етично у реальних, часто суперечливих ситуаціях міжособистісного спілкування. Для психолога професійна комунікація ніколи не є нейтральною: вона завжди містить моральний вимір, у якому перевіряється зрілість його внутрішніх переконань. Як відзначають дослідники, етична компетентність не може обмежуватися знанням нормативів – вона потребує здатності опредметнювати їх у конкретних поведінкових рішеннях і способах спілкування [1].

В умовах воєнного стану та післявоєнної реальності комунікативно-поведінковий компонент набуває особливого змісту. Моральні дилеми, з якими стикається психолог у роботі з людьми, що пережили травматичні події, втрати чи внутрішні конфлікти, часто не мають однозначної відповіді. Це підвищує навантаження на здобувача освіти, який повинен не лише орієнтуватися у загальних професійних стандартах, але й вміти зберігати моральну чутливість у складних контекстах [6]. У сучасних обставинах моральна поведінка є тестом на стійкість ціннісних установок: навіть за умов підвищеного стресу й професійного виснаження фахівець має виявляти здатність дотримуватися гуманістичних принципів, не уникаючи моральної відповідальності за власні слова й дії.

Особливістю цього компоненту є його органічний зв'язок із вмінням зберігати межі професійної етики та особистісної залученості. Для здобувача освіти, що тільки опановує професійну роль, важливо навчитися балансувати між емпатією і професійною дистанцією, між необхідністю підтримати клієнта і недопустимістю нав'язування власних моральних оцінок. Це вимагає не лише технічних комунікативних навичок, але й сформованої поведінкової готовності діяти морально у будь-яких, у тому числі нестандартних і морально неоднозначних ситуаціях. Практика роботи в умовах війни демонструє: саме тут виникають гострі питання збереження конфіденційності, правомірності розкриття інформації, підтримки психологічної безпеки клієнта, які неможливо вирішити без чіткої моральної позиції, що проявляється через комунікацію [6].

Завершальним рівнем структури моральної свідомості майбутнього психолога є самоідентифікаційний компонент, який забезпечує глибинну інтеграцію моральних норм і цінностей у структуру особистості. Він відображає здатність здобувача освіти не лише усвідомлювати моральні орієнтири як зовнішні вимоги чи інтелектуально опрацьовані категорії, а й співвідносити їх із образом власного «Я», приймаючи їх як складову особистісної та професійної ідентичності. Якщо аксіологічний компонент відповідає на запитання *«якими є мої моральні принципи?»*, когнітивно-рефлексивний – *«як я їх осмислюю?»*, комунікативно-поведінковий – *«як я дію й взаємодію відповідно до них?»*, то самоідентифікаційний дає відповідь на більш сутнісне питання: *«ким я є як носій цих принципів»* і *«чи готовий я нести за них особисту відповідальність?»*.

Для здобувачів у сфері психології цей рівень має особливе значення через специфіку фаху, що передбачає постійне етичне самозаглиблення, моральну присутність та готовність витримувати внутрішню напругу в ситуаціях морального вибору. Самоідентифікація у цьому контексті постає не як декларативне прийняття професійної ролі, а як внутрішнє прийняття себе у ролі морального суб'єкта, який здатен діяти етично не завдяки зовнішньому контролю, а на основі внутрішньої послідовності. Ю. В. Тимош акцентує, що саме інтеграція моральних норм у «Я-концепцію» формує підґрунтя моральної автономії: коли вибір здійснюється не під тиском нормативів, а як акт особистісної зрілості [8].

В умовах воєнної та післявоєнної реальності значущість самоідентифікаційного компоненту зростає. Війна змінює уявлення про етичну нейтральність, моральну межу та про-

фесійну роль. Майбутній психолог опиняється у контексті, де необхідно переосмислювати власні уявлення про відповідальність, підтримку, емоційну стійкість, межі допустимого. Працюючи з людьми, які пережили втрату, травму чи внутрішній розпад, психолог не може залишатися відстороненим – його система моральних переконань неминуче активується і стає інструментом як допомоги, так і професійного ризику. Це означає, що реальна здатність зберігати моральну позицію в екстремальних умовах виявляє рівень інтеграції цінностей у структуру особистості здобувача освіти [1].

Особливість самоідентифікаційного компоненту полягає у його тісному зв'язку з процесами моральної рефлексії. Особа постійно зіставляє свою поведінку, вибори та внутрішні оцінки з образом себе як суб'єкта моральної дії [4]. Без такої рефлексії самоідентифікація ризикує залишатися поверхневою або навіть ілюзорною – лояльність до професійної ролі не гарантує готовності діяти морально в напружених, суперечливих чи амбівалентних ситуаціях. Тому підготовка майбутніх психологів має включати не лише ознайомлення з етичними нормами, а й створення умов для особистісного морального самоспостереження, обговорення складних виборів, критичне опрацювання власного досвіду та розвиток стійкої внутрішньої ідентичності як носія моральної відповідальності.

Висновки

Розгляд моральної свідомості майбутнього психолога як багаторівневої системи дає змогу глибше осмислити її формування у процесі професійної підготовки. Засвоєння етичних норм – необхідна, але не самодостатня передумова становлення морально відповідального фахівця. Повноцінний розвиток моральної свідомості передбачає поєднання зовнішнього нормативного рівня з глибшими процесами ціннісної інтеграції, когнітивного осмислення та особистісної самоідентифікації. У цьому контексті моральна поведінка не може розглядатися лише як дотримання правил – вона виступає проявом внутрішньої цілісності, що формується у взаємодії досвіду, переконань і рефлексивної здатності. Особливої ваги така інтеграція набуває в умовах війни та соціальної нестабільності, де фахівець часто змушений ухвалювати складні рішення в ситуаціях без однозначного морального сценарію.

У цьому зв'язку організація освітнього процесу у сфері психологічної підготовки має бути орієнтована не лише на передачу знань, але й на формування моральної компетентності як цілісного феномена. Це потребує створення умов для осмисленого засвоєння етичних принципів, розвитку здатності до рефлексії, а також досвіду особистої відповідальності у складних міжособистісних ситуаціях. Практики аналізу моральних дилем, супервізійна робота, участь у тренінгових форматах – усе це сприяє переходу від формального засвоєння до глибшого морального саморозуміння. У довгостроковій перспективі такий підхід створює основу для виховання фахівців, здатних підтримувати моральну стійкість та діяти етично навіть у найбільш напружених професійних обставинах.

Література:

1. Алексеева О. Р., Павленко І. Г., Курлішук І. І. Формування моральної свідомості студентів закладів вищої освіти в умовах сучасних трансформацій українського суспільства. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2023. № 1 (355). С. 20–31.
2. Булах І., Некіз Т. Парадигма етапів морального вибору особистості в юнацькому віці. *Психологія: реальність і перспективи*. 2023. № 20. С. 19–29.
3. Василець К. В. Особливості моральної свідомості особистості: теоретична модель. *Психологія і особистість*. 2022. Вип. 1 (21). С. 21–33.
4. Васюк К. М. Дослідження моральної свідомості та особливостей вирішення моральних дилем у молоді. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія: Психологічні науки*. 2024. С. 51–58.
5. Невмержицький В. М. Розвиток моральної свідомості у підлітково-юнацькому віці. *Габітус*. 2023. Вип. 48. С. 76–80.

6. Оверчук, В. А., Суханова, О. О. Психологічні наслідки роботи в умовах війни: дослідження втоми від співчуття у практикуючих психологів. *Психологічні студії*. 2024. № 3. С. 56–62.
7. Павелків Р. В. Структура, зміст та детермінанти морального розвитку особистості: ретроспекція та перспективи. *Інноватика у вихованні*. 2015. Вип. 1. С. 24–38.
8. Тимош Ю. В. Емпіричне дослідження моральної свідомості та морально-етичної відповідальності студентів. *Психологічні перспективи*. 2017. Вип. 30. С. 223–233.
9. Цілинко І. О. Проблема моральної свідомості особистості у підлітковому та юнацькому віці. *Інсайт: психологічні виміри суспільства*. 2019. № 1. С. 47–50.
10. Шахов В. І. Особливості розвитку моральної свідомості майбутніх психологів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*. 2016. Вип. 47. С. 192–197.
11. Gilligan C. Moral injury and the ethic of care: Reframing the conversation about differences. *Journal of Social Philosophy*. 2014. Vol. 45, No. 1. P. 89–106.
12. Miranda-Rodríguez J. A., Páez-Rovira D., Vergara-Hermosilla I. Moral reasoning and moral competence as predictors of cooperative behavior in a social dilemma. *Scientific Reports*. 2023. Vol. 13. Article 3724. DOI: 10.1038/s41598-023-30314-7
13. Kohlberg L. The Psychology of Moral Development: The Nature and Validity of Moral Stages. Vol. 2. *Essays on Moral Development*. New York : Harper & Row, 1984. 768 p.
14. Rest J. R. The Major Components of Morality. *Morality, Moral Behavior, and Moral Development*. New York : John Wiley & Sons, 1984. P. 24–38.

Отримано: 27.06.2025

Рекомендовано: 25.07.2025

Опубліковано: 30.09.2025